

De Zwarte Dood in de stad Kampen.

Een heroverweging van de 'light touch'.

Geschreven door:
Junior Koetsier

De Zwarte Dood in de stad Kampen.

Een heroverweging van de 'light touch'.

BA-eindwerkstuk Geschiedenis voor 7,5 ECTS

Geschreven door: Berend (Junior) Koetsier

Studentnummer: 6286224

Inleverdatum: 18-01-2021

Woorden aantal: 9340

Instituut: Universiteit Utrecht

Faculteit: Geesteswetenschappen

Departement: Geschiedenis en Kunstgeschiedenis

Voorwoord.

Voor u ligt mijn bachelor-scriptie over de Zwarte Dood in de stad Kampen. Een heroverweging van haar geschiedenis. Met het schrijven van mijn scriptie zet ik symbolisch een punt achter de laatste zin, van het laatste hoofdstuk, van mijn bachelor-carrière te Utrecht. Deze scriptie komt voort uit bijna vier jaar aan kennis die ik met plezier tijdens mijn studie heb mogen opdoen. Het is mijn persoonlijk doel dat deze scriptie een reflectie vormt van deze opgedane kennis. Dit wegens de wens om af te studeren.

Het is zeer spijtig dat het laatste jaar van deze prachtige studie niet is gelopen zoals verwacht. De intrede van het coronavirus maakte het studeren er voor velen, waaronder ondergetekende, er niet makkelijker op. Wel heeft dit mij doen inspireren om met mijn scriptie onderzoek te gaan doen naar een pandemie. De themakeuze van mijn scriptie mag dan voortkomen uit negativiteit, mijn onderwerpkeuze is allesbehalve. Het onderwerp van mijn scriptie komt voort uit liefde en passie. Aan de ene kant uit passie voor middeleeuwse geschiedenis en aan de andere kant uit liefde voor de stad Kampen. Mijn stad. Een pandemie kan je doen laten inzien dat deze simpele dingen (liefde en passie) als snel een goede basis vormen voor keuzes in het leven. Hopelijk is deze scriptie daar een voorbeeld.

Van deze gelegenheid wil ik graag gebruik maken om mijn dank te betuigen. In eerste plaats aan Rob Meens voor het begeleiden van mijn onderzoek. Zonder zijn begeleiding, feedback en deskundig oog had ik nooit tot dit resultaat kunnen komen. Ook wil ik Janna Coomans en Theo van Driel bedanken voor het ter beschikking stellen van essentiële bronnen, waar ik zelf geen toegang tot had. Tevens wil ik al mijn vrienden familie en collega's bedanken. Niet alleen omdat zij mij hebben voorzien van wijze raad, maar vooral omdat zij mij moreel hebben ondersteund tijdens het schrijfproces.

Tot slot wil ik mijn ouders bedanken. Dankzij mijn ouders heb ik zover kunnen komen. Zij hebben mij altijd gesteund en geïnspireerd om verder te leren. Het is deze steun en inspiratie die mij geholpen hebben om ook deze scriptie tot een goed einde te brengen.

Ik wens u veel gezondheid en leesplezier toe.

Junior Koetsier

Kampen, 22 Januari 2021

A handwritten signature in black ink, reading 'Koetsier', with a stylized flourish underneath.

Abstract.

De Zwarte Dood is de dodelijkste pandemie uit de geschiedenis. Het is dus begrijpelijk dat er vandaag de dag meer interesse is naar dit onderwerp. De Zwarte Dood (1346-1353) kostte in Europa 50 à 60% van de bevolking het leven. Er bestaat nog steeds een idee dat de Lage Landen vrijwel ongedeerd bleven tijdens de Zwarte Dood, maar het probleem schuilt hem in de bronnen. Dit onderzoek wil laten zien wat de mogelijkheden zijn van onderzoek naar de pest, wanneer directe bronnen zwijgen. Onderzoek naar de stad Kampen doet vermoeden dat de pest wel degelijk in 1349 zijn intrede heeft gedaan in Noordoost-Nederland. Het heeft er alle schijn van dat de komst van de pest een klap was voor Kampen haar stedelijke administratie en rechtspraak. De Zwarte Dood lijkt na het huishouden impact te hebben gehad op de stad. Onderzoek doet vergelijkbare pestuitbraken vermoeden, zoals die in andere delen van Europa.

Inhoudsopgave

Voorwoord.....	3
Abstract.....	4
1. Een korte introductie: de pest in de middeleeuwen.	6
2. De historiografie: Onderzoek naar de Zwarte Dood in Noordoost-Nederland.	7
Het beeld van een ‘ <i>light touch</i> ’ in de Lage Landen	8
Problematiek van de beschikbare bronnen en brongebruik.....	10
De Zwarte Dood in Kampen.	12
3. De stad Kampen in de middeleeuwen.	13
Handel en contacten.	13
Administratie en rechtspraak.....	15
4. Pest in Kampen: Vernieuwing binnen stedelijke administratie of doodse stilte?	17
De breuken in de schepenakten.....	17
Problemen binnen het stadsbestuur.....	18
1349 als mogelijk jaar van pestintrede in Kampen.	21
5. Een beeld van mogelijke pestimpact.	24
De Kamper Schenacten van 1350.....	24
‘Van oorlog, hongersnood en pest bevrijdt ons, o heer.’	26
6. Conclusie.	30
Bibliografie.	31
Illustratieverantwoording.	33
Bijlagen.....	34
Lijst van schepenen, schouten en raadsleden die worden genoemd in de schepenakten.....	34

1. Een korte introductie: de pest in de middeleeuwen.

De Zwarte Dood is de dodelijkste pandemie uit de geschiedenis. Het is begrijpelijk dat er meer interesse is naar dit onderwerp, aangezien we heden ten dage ook in een pandemie leven. Dit zorgt voor een hernieuwde interesse in de geschiedenis van pandemieën door zowel historici als niet-historici, waarbij het gevaar van generalisatie, anachronisme en stereotypering op de loer ligt. Maar het biedt ook mogelijkheden. Met het oog op deze gevaren kunnen historici nu het ijzer smeden terwijl het heet is. Wellicht kunnen er ook nieuwe bevindingen gedaan worden, doordat historici zich nu beter kunnen inleven, beter parallellen trekken, of simpelweg beter bekend zijn met het onderwerp: 'pandemie'. Maar op het gebied van de Zwarte Dood in de Lage Landen worstelen historici nog steeds met het heersende beeld dat zich in jaren '50 vestigde. Dit idee, dat de Lage Landen ongeschonden door de zwarte dood kwamen, kan nu met de vernieuwde kijk en interesse worden heroverwogen.

De Zwarte Dood is de bijnaam voor de eerste pestgolf die in Europa tussen 1346-1353 naar recentelijke schattingen 50 à 60% van de bevolking het leven kostte.¹ De infectieziekte genaamd 'pest' wordt door de bacterie 'Yersinia pestis' veroorzaakt. Na deze eerste golf keerde de pest, alhoewel minder destructief, geregeld terug in de middeleeuwen. Deze kleinere, maar aanzienlijke, uitbraken vonden plaats in de jaren: 1360–63; 1374; 1400; 1438–39; 1456–57; 1464–66; 1481–85; 1500–03; 1518–31; 1544–48; 1563–66; 1573–88; 1596–99.² Zelfs vandaag de dag is een pestuitbraak niet ondenkbaar. In 2017 was er nog een uitbraak op Madagaskar.³ In 1975 beweerde de Franse historicus Jean-Noël Biraben in zijn boek dat er tussen 1346 en 1671 altijd ergens in Europa de pest heerste.⁴ De Zwarte Dood en de daaropvolgende kleinere uitbraken zorgden namelijk voor grote religieuze, sociale en economische omwentelingen, met diepgaande gevolgen voor de loop van de Europese geschiedenis. Over de mate van deze gevolgen en de impact van de pest zelf wordt nog altijd gedebatteerd.

¹ Benedictow, Ole Jørgen., *The Black Death, 1346-1353: the complete history* (Cambridge, 2004)

² Hays, J. N., *Epidemics and Pandemics: Their Impacts On Human History*. (California 2005).

³ Wexler, Alexandra., Antoy, Amir., "Madagascar Wrestles With Worst Outbreak of Plague in Half a Century", *Wall Street Journal* (16 November 2017).

⁴ Biraben, Jean-Noël., *Les hommes et la peste en France et dans les pays européens et méditerranéens*, (Parijs 1975).

2. De historiografie: Onderzoek naar de Zwarte Dood in Noordoost-Nederland.

Eén van de weinige onderzoeken naar de pest in Noordoost-Nederland is het werk van K. O. Meinsma.⁵ Meinsma stuitte in 1923 al 'op den tijd, waarin die gruwelijke pestziekte, geheten "de Zwarte Dood", Europa teisterde en verbaasde mij [Meinsma] telkens over het feit, dat onze "geschiedschrijvers" daar ongeveer niets afwisten, ja, er zelfs meestal geen melding van maakten.'⁶ Het lijkt alsof de Zwarte Dood aan Noordoost-Nederland onopgemerkt is voorbijgegaan.⁷ Maar dit was niet alleen het geval in Zutphen, waar Meinsma twintig jaar ervaring had in het stadsarchief. Andere stadsgeschiedenissen waren gelijkgestemd. Meinsma kon niks over de Zwarte Dood in de stadsgeschiedenissen vinden van onder andere: Arnhem, Doesburg, Deventer, Zwolle en Kampen.⁸ Meinsma wijdde in zijn magnum opus van 62 hoofdstukken maar liefs 16 specifiek aan de Zwarte Dood in Nederland. Hierin toonde Meinsma aan dat er angst was voor de dreigende pest.⁹ Door de kronieken en stadsboeken aan interpretatie bloot te stellen viel het op dat er sprake was van onrust, waarnaar al te veel verdere informatie ontbrak.¹⁰ Dit, beweerde Meinsma, was het directe gevolg van de Zwarte Dood. De stedelijke bronnen van na de pestuitbraak lieten volgens Meinsma verder zien dat de Zwarte Dood wel degelijk in Noordoost-Nederland moet hebben huisgehouden. Het merendeel van zijn onderzoek richtte zich op Zutphen, maar ook aan Deventer worden enkele hoofdstukken gewijd.¹¹ Meinsma liet op deze wijze in 1924 zien dat onderzoek naar de pest in Noordoost-Nederland mogelijk is, dit terwijl er in geen enkele bron expliciet naar de pest wordt verwezen.

⁵ K. O. Meinsma, *De Zwarte Dood 1347-1352* (Zutphen 1924).

⁶ K. O. Meinsma, *De Zwarte Dood 1347-1352*, aldaar: 'voorwoord'.

⁷ Ibidem, aldaar 61.

⁸ Ibidem.

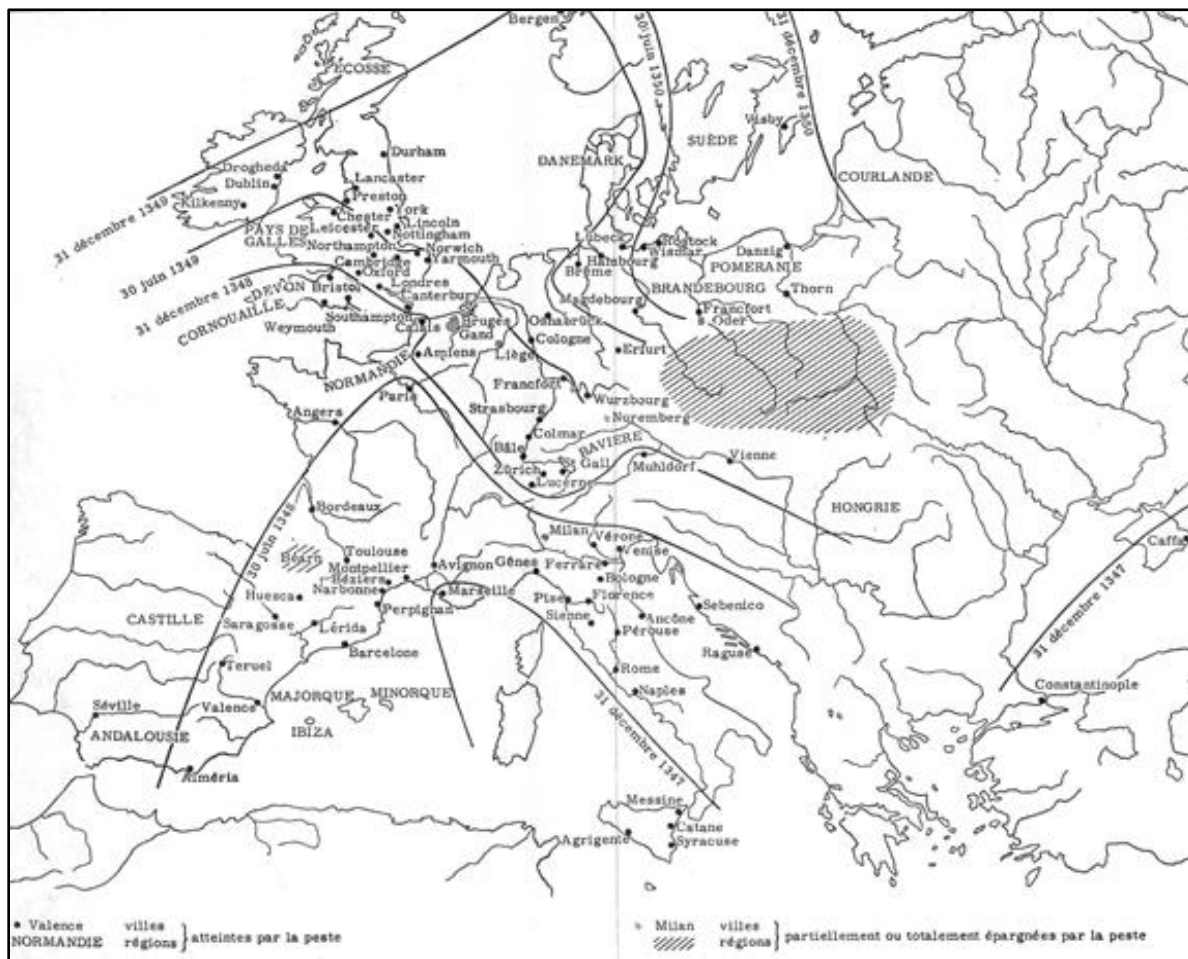
⁹ Ibidem, aldaar: 'Zutphen in doodsangst'.

¹⁰ Ibidem, aldaar 63.

¹¹ Ibidem, aldaar: 'Zutphen in doodsangst' en 'Deventer in doodsangst'.

Het beeld van een 'light touch' in de Lage Landen

In de jaren 50 ontstond het idee dat de Lage Landen vrijwel ongedeerd bleven tijdens de eerste pestgolf van 1347–52.¹² Kijkend naar de data, die men tot de beschikking had, zou er in de zuidelijke Nederlanden slechts minder dan 15% van de bevolking zijn gestorven in vergelijking met 30-70% in Engeland, Frankrijk en Italië, of in vergelijking met 50% in Scandinavië en Ierland.¹³ De Lage Landen zouden daarnaast relatief sneller van de Zwarte Dood herstellen. Op een beroemde kaart van Carpentier uit 1960 werden delen van de Lage Landen zelfs aangeduid als ongedeerd.¹⁴

¹² Werveke, van, H., 'Nogmaals: de Zwarte Dood in de Nederlanden', *Bijdragen voor de Geschiedenis der Nederlanden* (1954), aldaar 8.

¹³ Voor een compleet overzicht: Benedictow, O. J., *The Black Death, 1346–1353: the complete history* (Woodbridge, 2004).

¹⁴ Carpentier, E., 'Autour de la peste noire: famines et épidémies dans l'histoire du XIVe siècle, *Annales: Histoire, Sciences Sociales*, 17 (1962), 1062–92, aldaar 1070.

Alhoewel dit idee van Carpentier nog weinig volgelingen kent, bestaat er nog steeds het beeld dat de Lage Landen maar een *'light touch'* van de pest ondervonden. Hierbij wordt nog regelmatig naar de kaart van Carpentier verwezen en schatten zelfs middeleeuwse specialisten de ernst van de pest in de Lage Landen niet zo hoog in.¹⁵ Zo beweert Bas van Bavel in zijn maatschappelijk- economische synthese, over de Lage Landen in de middeleeuwen, dat Vlaanderen amper getroffen is.¹⁶ Eveneens betoogt van Bavel dat Holland geen overdadig verlies van mensenlevens telde.¹⁷

In recentelijk onderzoek gaan Joris Roosen en Daniel R. Curtis tegen het beeld van een *'light touch'* in.¹⁸ Doormiddel van demografisch onderzoek naar de pest in de provincie Henegouwen (in het hedendaags België) concluderen zij:

The Black Death was more severe in the Low Countries, and particularly the Southern Netherlands, than previously accounted for. Serious plagues continued to occur throughout the rest of the late middle ages, establishing a harsh plague regime.¹⁹

Volgens Roosen en Curtis is er geen sprake van een *'light touch'*. Ze geven hierbij een argument van waaruit deze opvatting heeft kunnen ontstaan. Onderzoek naar de pest berust vaak op stedelijke bronnen, waarbij weinig belangstelling is voor het achterland.²⁰ Het doet Roosen en Curtis vermoeden dat er in stedelijke en gecommmercialiseerde gebieden van de Lage Landen wel degelijk sprake was van vergelijkbare pestuitbraken zoals in andere delen van Europa. Alleen de impact van deze uitbraken waren minder extreem. De impact leek kleiner doordat er in vele grotere mate migratie van het platteland naar de stad voltrok. Dit was alleen in de Lage Landen mogelijk wegens absentie van een sterke feodale dwang en beleid.²¹ Maar Roosen en

¹⁵ Roosen, Joris., Curtis, Daniel., 'The 'light touch' of the Black Death in the Southern Netherlands: An urban trick?' *Economic History Review*, 72, 1 (2019), 32–56, aldaar 33.

¹⁶ van Bavel, B. J. P., *Manors and markets: economy and society in the Low Countries, 500–1600* (Oxford, 2010), aldaar 279–80.

¹⁷ van Bavel, B. J. P., 'The medieval origins of capitalism in the Netherlands', *Low Countries Historical Review*, 125 (2010), 45–79, aldaar 67.

¹⁸ Roosen, Joris., Curtis, Daniel., 'The 'light touch' of the Black Death in the Southern Netherlands: An urban trick?'

¹⁹ Ibidem, aldaar 50.

²⁰ Ibidem, aldaar 46.

²¹ Ibidem, aldaar 51.

Curtis geven toe dat, door het tekort aan primaire bronnen, het lastig is om een goed idee te krijgen van de impact van de pest.²²

Problematiek van de beschikbare bronnen en brongebruik.

Door het tekort aan primaire bronnen, is de methodologie binnen het debat eenzijdig te noemen. Om een beeld te krijgen van een mogelijke pestimpact wordt bijna uitsluitend gebruikt gemaakt van bronnen van financieel-economische aard en van (financieel-) personele aard.²³ Deze bronnen worden verder onderverdeeld in bronnen die directe aanwijzingen bevatten en bronnen met indirecte aanwijzingen die ter ondersteuning inzage kunnen geven in het woeden van de pest. De bronnen leveren grafieken op die een beeld schetsen van een mogelijke pestimpact. De keerzijde hiervan is dat onderzoek naar een 'light touch' zich voornamelijk richt op de Zuidelijke Nederlanden. Uit deze regio komen simpelweg de meeste bruikbare bronnen van dit aard. Naast de Zuidelijke Nederlanden speelt de regio Holland een rol in het debat.²⁴ Onderzoek naar de pest in Holland berust zich daarbij vaak op het idee dat men hier, wegens snel herstel, of weinig toedoen van de pest, kon uitgroeien tot één van de rijkste gebieden van de 16e en 17e eeuw.²⁵ Noordoost-Nederland echter wordt in het debat amper genoemd, terwijl Meinsma al in 1924 betoogd dat de pest ook hier huishield.

In tegenstelling tot bijvoorbeeld Engeland en Italië zijn bronnen uit de Lage Landen die expliciet spreken van een ziekte, of sterfte, voor 1400 schaars.²⁶ Een simpele verklaring: 'wanneer de bronnen zwijgen, is er weinig impact', vindt hierbij geen doorgang. 'Absence of evidence is not evidence of absence'. Wat onderzoek bemoeilijkt is dat vele bronnen, Gedurende de jaren de Zwarte Dood, ontbreken.²⁷ Zoals Blockmans stelt: 'It is remarkable that accounts of all kinds of

²² Roosen, Joris., Curtis, Daniel., 'The 'light touch' of the Black Death in the Southern Netherlands: An urban trick?', aldaar 35.

²³ Jan Vandeburie, *Et post in Flandriam. De Zwarte Dood in het graafschap Vlaanderen (1349-1350): een kritische benadering van het bestaande onderzoek en enkele nieuwe pistes*, dissertatie Katholieke Universiteit Leuven (2009), aldaar: 'kritische evaluatie van het bestaande onderzoek en het aanbrengen van nieuwe gegevens'.

²⁴ Noordegraaf, L., Valk, G., *De Gave Gods. De pest in Holland vanaf de late middeleeuwen* (Bergen, 1988).

²⁵ Roosen, Joris., Curtis, Daniel., 'The 'light touch' of the Black Death in the Southern Netherlands: An urban trick?', aldaar 34.

²⁶ Coomans, J., *In pursuit of a healthy city: Sanitation and the common good in the late medieval Low Countries*, dissertatie Universiteit van Amsterdam (2018), aldaar: 'Samenvatting in het Nederland'.

²⁷ Jan Vandeburie, *Et post in Flandriam. De Zwarte Dood in het graafschap Vlaanderen (1349-1350)*, aldaar 97.

institutions are lacking for the years in question'.²⁸ Deze administratieve chaos, hoogstwaarschijnlijk een gevolg van de ontredde door de Zwarte Dood, zou als bewijs overwogen kunnen worden voor pestintrede. Er zijn namelijk aanwijzing van sterfte binnen het stedelijk bestuur.²⁹ Zo zou het kunnen dat steden door opeenvolgend overlijden van administratief personeel in de problemen kwamen, wat heeft geleid tot een schaarste aan bronnen uit deze tijd.³⁰ De klerken en leden van het stadsbestuur namen daarnaast mogelijk de benen.³¹ Onderzoek naar deze ontredde en indirecte bronnen, zou niet snel definitief bewijs leveren voor intrede van de pest. Hieruit zullen geen grafieken en tabellen voortkomen die een mogelijke pestimpact weergeven, zoals dit wenselijk lijkt in het debat. Maar onderzoek als dat van Meinsma maakt het mogelijk om Noordoost-Nederland bij het debat van een 'light touch' in de Lage Landen te betrekken.

Incidentele bronnen van na een mogelijke pestintrede kunnen verdere inzage bieden op de impact van de Zwarte Dood in de Lage Landen. Zoals Roosen en Curtis in hun conclusie noemen 'had de pest harde pest-regiems tot gevolg'.³² Hierbij doelen ze op een verandering in de systematische of geordende manier van dingen doen binnen steden. Om een beter inzicht te krijgen in de ernst van de pestepidemieën, kan er ook gekeken worden naar de nawerking van een mogelijke pestuitbraak. Naar bijvoorbeeld de maatregelen die steden namen om de gezondheid van de bevolking te beschermen en of hier mogelijk een toename in is te zien na de komst van de pest. In een nog niet gepubliceerd onderzoek doet Janna Coomans met haar onderzoek een aanzet tot:

Het herzien van de geschiedenis van publieke gezondheidszorg. Allereerst wat betreft chronologie. Er werden in de Nederlanden eerder dan vaak gedacht sanitaire maatregelen genomen en investeringen in

²⁸ Blockmans, W.P., 'The social and economic effects of plague in the Low Countries (1349-1500)', *Belgisch Tijdschrift voor Filologie en Geschiedenis*, 58 (1980), 833-863.

²⁹ Jan Vandeburie, *Et post in Flandriam. De Zwarte Dood in het graafschap Vlaanderen (1349-1350)*, aldaar 97.

³⁰ Ibidem

³¹ Ibidem

³² Roosen, Joris., Curtis, Daniel., 'The 'light touch' of the Black Death in the Southern Netherlands: An urban trick?', aldaar 37.

de gezondheidsinfrastructuur gedaan. Ook bestonden er reeds sinds de late dertiende eeuw, dus ver voor de komst van de Zwarte Dood, ambtenaren die zich met deze kwesties bezighielden.³³

Coomans geeft door drie casestudies (Gent, Leiden en Deventer) een beeld van de sociaal-politieke structuur. Er bestaat volgens Coomans een duidelijk verband tussen de voorschriften tegen verdere verspreiding van besmettelijke ziekten, waaronder de pest, en de preventieve maatregelen die al veel langer bestonden. Het verkondigen van deze maatregelen kan een beeld opleveren over de situatie in de Lage Landen ten tijde van de pestuitbraak. Maar zowel Coomans als Roosen en Curtis komen tot conclusie dat de Lage Landen, één van de meest stedelijke gebieden in middeleeuws Europa, slechts weinig onderzocht zijn.³⁴

De Zwarte Dood in Kampen.

Meinsma wijdt in zijn boek vier pagina's aan de stad Kampen.³⁵ Meinsma geeft enkele voorbeelden uit Kampen, waaruit doet vermoeden dat er in de stad Kampen net zo'n angst en onrust woede als in Zutphen. Maar verdere verdieping over Kampen ontbreekt. Meinsma eindigt na vier pagina's met: 'Wie twijfelt er nog aan, dat de Zwarte Dood te Kampen heeft gewoed van Januari tot September 1350, evenals te Deventer?'.³⁶ In de meest recentelijk stadsgeschiedenis van middeleeuws Kampen wordt slechts twee keer naar de pest verwezen in vierhonderd pagina's.³⁷ De stad zou wegens de 'al bekende pestepidemie van 1347 een ernstige onderbreken' van haar 'sterke groei' ondervinden.³⁸ Iets later in het boek staat: 'Er zijn weliswaar weinig aanwijzingen, maar ook Kampen werd getroffen door de beruchte pandemie'.³⁹ Hier ontbreekt onderbouwing of verwijzing naar onderzoeken. Jager berust zijn stadsgeschiedenis op archeologische, bouwhistorische, numismatische en historische bronnen. Het is begrijpelijk dat Jager de pest amper noemt in zijn boek. Naast de vermoedens van Meinsma is er geen direct verwijzing naar de pest in historische bronnen. Verder is er geen

³³ Coomans, J. *In pursuit of a healthy city*, aldaar: 'Samenvatting in het nederland'.

³⁴ Ibidem

³⁵ K. O. Meinsma, *De Zwarte Dood 1347-1352*, aldaar 429.

³⁶ Ibidem.

³⁷ Alexander Jager, *Middeleeuws Kampen: de ruimtelijke en economische structuur van de stad aan de hand van archeologische, bouwhistorische, numismatische en historische bronnen* (Zwolle 2015).

³⁸ Alexander Jager, *Middeleeuws Kampen*, aldaar 345.

³⁹ Ibidem, aldaar 351.

archeologisch onderzoek gedaan naar plaatsen in Kampen waar middeleeuwse kerkhoven te vinden zouden zijn. Toekomstig archeologisch onderzoek zou uitsluitsel kunnen bieden bij het vinden van massagraven en het aantreffen van de bacterie 'Yersinia pestis'.⁴⁰ Het is opmerkelijk dat de geschiedschrijving van de stad Kampen sinds 1924 nagenoeg heeft stilgestaan. Meinsma suggereerde al dat de pest wel degelijk in Kampen en Noordoost-Nederland heeft huisgehouden. Dit terwijl er reeds wordt verondersteld dat de Lage Landen maar een 'light touch' van de pest ondervond.

Kampen had ten tijde van de Zwarte Dood een vooraanstaande positie in de regio Noordoost-Nederland en speelde een belangrijke rol in de handel. Deze scriptie tracht een bijdrage te leveren aan de geschiedschrijving van de Lage Landen aan de hand van een casestudie. Door onderzoek te doen naar de stad Kampen wil dit stuk zich mengen in het debat van de 'light touch' van de pest in de Lage Landen. Hiermee wil dit werk niet simpelweg een toevoeging te zijn uit Noordoost-Nederland aan het bestaande debat. Dit onderzoek wil het werk van Meinsma en de 'light touch' heroverwegen en laten zien wat de mogelijkheden zijn van onderzoek naar de pest, wanneer directe bronnen zwijgen. Dit wordt gedaan door antwoord te geven op de vraag: 'Wat kan heroverweging van bestaande bronnen opleveren in onderzoek naar de Zwarte Dood?'.

3. De stad Kampen in de middeleeuwen.

Handel en contacten.

De stad Kampen is in de twaalfde eeuw ontstaan en heeft mogelijk in 1230 tegelijk met Zwolle stadsrechten gekregen.⁴¹ Maar de burgers van Kampen worden pas in 1236 voor het eerst in bronnen als 'cives' aangeduid.⁴² De oorkonde, waarin de bisschop van Utrecht de stad Kampen haar stadsrecht geeft, ontbreekt. Er is bewijs om aan te nemen dat dit document überhaupt niet heeft bestaan.⁴³ Toch is het waarschijnlijk dat Kampen haar stadsrecht tegelijk met Zwolle

⁴⁰ Dit archeologische onderzoek zou lessen kunnen trekken uit: McCormick, M. 'Tracking mass death during the fall of Rome's empire (II): A first inventory of mass graves.' *Journal of Roman Archaeology*, 29 (2016), 1004-1007.

⁴¹ Johanna Kossmann-Putto, 'Kampen en Essen', in: Johanna Kossmann-Putto, *Over middeleeuwse geschiedenis. Elf opstellen* (Utrecht 2009), 15-56, aldaar 16.

⁴² Voor het debat hierover zie: Johanna Kossmann-Putto, 'Kampen en Essen', aldaar 16-17.

⁴³ Ibidem, aldaar 17.

kreeg. Zwolle kreeg haar stadsrecht namelijk na het verlenen van financiële steun aan de bisschop voor zijn oorlog in Drenthe. Het doet vermoeden dat Kampen met éézelfde financiële steun haar stadsrecht ‘verkregen’ heeft, of beter gezegd; gekocht.⁴⁴ Het ontbreken van een officieel document verteld ons verder niks over de stad Kampen. Andere plaatsen in de omgeving hebben zich zonder officiële privileges van stadsrecht tot stad ontwikkeld, bijvoorbeeld Deventer en Groningen.⁴⁵

Bronnen over Kampen van voor 1250 zijn uiterst schaars, maar vanaf dan wordt de positie van Kampen gauw duidelijk. Het oudste archiefstuk van het Stadsarchief Kampen is een ‘Acte van privilege van Abel, koning der Denen en Slaven, hertog van Jutland, houdende een toltarief voor de Ommelandvaarders’ uit 1251.⁴⁶ Kampen was niet de enige stad waarnaar verwezen werd onder deze ‘Ommelandvaarders’ en was ook niet de enige haven aan de IJssel en de Zuiderzee die van deze Ommelandvaart profiteerde. Maar Kampen overschaduwde al gauw de rest van deze Ommelandvaarders en nam een leidende handelspositie in Oost-Nederland in.⁴⁷ In 1276 gaf Floris V van Holland de burgers van Kampen, Zwolle en Deventer een aantal rechten die de reis van de handelaren uit deze steden door zijn land moest vereenvoudigen.⁴⁸ Het feit dat Kampen in het lijstje van steden vooraan staat wijst er verder op dat dat Kampen het grootste aandeel had in deze handel.⁴⁹ In 1295 kreeg Kampen en haar burgers een vrijgeleide van de koning van Frankrijk ten behoeve van hun handel via Vlaanderen naar Frankrijk.⁵⁰ En alhoewel Kampen pas in 1441 formeel toetrad tot de Hanze verbond de stad zich al in 1293 met de Wendische steden.⁵¹ Met haar handelsrelaties was Kampen tot in de 16^e eeuw een belangrijk verbindingspunt van mens en handel tussen het Ruhrgebied, de Noordzee en de

⁴⁴ Johanna Kossmann-Putto, *Kamper Schepenacten 1316-1354*. (Zwolle 1955), aldaar hoofdstuk 1.

⁴⁵ J. Kossmann-Putto, ‘Kampen en Essen’, aldaar 17.

⁴⁶ Het Stadsarchief Kampen, Inventaris nr. 2004, Acte van privilege van Abel, koning der Denen en Slaven, hertog van Jutland, houdende een toltarief voor de Ommelandvaarders en bepalingen in geval van schipbreuk, 24 september 1251. Met vidimus van 1 mei 1320, 24-09-1251 en 01-05-1320.

⁴⁷ Kossmann-Putto, Johanna, *Kamper Schepenacten*, aldaar hoofdstuk 1.

⁴⁸ J. Kossmann-Putto, ‘Stadsbestuur van Kampen in de Middeleeuwen’, in: Johanna Kossmann-Putto, *Over middeleeuwse geschiedenis. Elf opstellen* (Utrecht 2009), 57-73, aldaar 58.

⁴⁹ J. Kossmann-Putto, ‘Stadsbestuur van Kampen in de Middeleeuwen’, aldaar 58.

⁵⁰ Ibidem

⁵¹ Vereniging tot beoefening van overijsselsch regt en geschiedenis, *Charters en bescheiden over de betrekking der Overijsselsche steden, bijzonder van Kampen, op het Noorden van Europa gedurende de dertiende en veertiende eeuw (1251-1398)* (Deventer 1861).

Oostzee. De stad had veel contacten met andere steden en gebieden. Binnen de Lage Landen was dit met name met: Deventer, Zwolle, Holland, en Vlaanderen. Maar wanneer we de lijst van buitenlandse contacten waaronder; Denemarken, Zweden, Noorwegen, Engeland, Frankrijk en vele Duitse steden, in beschouwing nemen wordt het idee van een 'light touch' ondenkbaar. Het lijkt hoogs onwaarschijnlijk dat een stad als deze geen, of weinig, last heeft gehad van de Zwarte Dood. Kijkend vanuit een epidemiologisch oogpunt, zou het logischer zijn dat de stad Kampen met haar internationale verkeer en handel een pestepicentrum zou vormen binnen Noordwest-Europa.

Administratie en rechtspraak.

De stad Kampen is in vergelijking met vergelijkbare steden in Noordoost-Nederland zoals: Deventer, Groningen en Zutphen, verreweg één van de 'jongste' steden in deze regio.⁵² Maar in tegenstelling tot deze steden was er in Kampen vroeg sprake van stedelijke administratie. Deze vorm van administratie vestigden zich in 1312 in een register genaamd de 'Liber Vetus' en na 1318 in het vervangende register genaamd de 'Oudste Foliant'.⁵³ Van het Liber Vetus, het oudste stadsboek van Kampen, is niks bewaard gebleven.⁵⁴ Dit boek was waarschijnlijk te krap opgezet en werd daarom na zes jaar vervangen.⁵⁵ In de Oudste Foliant zijn meerdere optekeningen uit het Liber Vetus overgenomen, waarvan de oudste uit 1311 stamt.⁵⁶ De stad Kampen ging bij het opzetten van haar administratie eclectisch te werk en haalde haar inspiratie onder andere uit Keulen, Hamburg en de Wendische steden. Voor Oost-Nederlands is het uitzonderlijk dat een relatief jonge en kleine stad als kampen een register van dit type en formaat al zo vroeg bijhield.⁵⁷

⁵² Jeroen F. Benders. 'Urban Administrative Literacy in the Northeastern Low Countries: A Comparison of Groningen, Kampen, Deventer, and Zutphen, Twelfth-Fifteenth Centuries.' in: Marco Mostert and Anna Adamska (red), *Writing and the Administration of Medieval Towns: Medieval Urban Literacy I, Utrecht Studies in Medieval Literacy*, 27 (Turnhout, 2014), 97-121, aldaar 100.

⁵³ Jeroen F. Benders. 'Urban Administrative Literacy in the Northeastern Low Countries', aldaar 103.

⁵⁴ J. Kossmann-Putto, 'Stadsbestuur van Kampen in de Middeleeuwen', aldaar 63.

⁵⁵ Ibidem

⁵⁶ Ibidem

⁵⁷ Jeroen F. Benders. 'Urban Administrative Literacy in the Northeastern Low Countries', aldaar 103.

In Kampen koos men dus al heel vroeg welbewust voor navolging van een administratief systeem dat zich elders bewezen had. In het Oversticht vond het 'Kamper model' voor de optekening van vrijwillige zaken –registratie naast beoorkonding- navolging.⁵⁸

De Oudste Foliant bestond qua inhoud voornamelijk uit twee delen. De 'Liber memorialis', waarin bezittingen van de stad en allerlei andere zaken stonden, en akten van volontaire jurisdictie.⁵⁹ Deze akten van volontaire jurisdictie zijn in 1955 uitgegeven door dr. Johanna A. Kossmann-Putto.⁶⁰ Er is geen aanwijzing te vinden dat Meinsma in 1924 van de Kamper Schepenakten afwist, hij heeft van deze bronnen in ieder geval geen gebruik gemaakt. Deze akten uit 1316 tot 1354 zijn een grote bron van informatie voor onderzoek naar pest in deze stad. Hiernaast zal er ook gebruik gemaakt worden van latere stadsboeken van de stad Kampen: "Dat Boeck van Rechte dier stat van Campen" en "Dat Gulden Boeck".

Naast registratie en volontaire jurisdictie binnen de stadspoorten ontstond er de vraag naar wetgeving binnen de stad. Deze stedelijke wetgeving werd vaak in 'Der stadt boeck' (het boek van de stad) opgeschreven. Een stadsboek bevatte niet alleen privaatrecht en strafrecht, maar had betrekking op alle gebieden van het dagelijks leven.⁶¹ Het hebben van een rechtsboek zelfs is al noemenswaardig. Het eerste rechtsboek van Kampen dat is overgeleverd is het 'Dat Boeck van Rechte dier stat van Campen'. De verordeningen uit dit stadsboek lopen van 1313 tot aan het begin van de 15e eeuw. Verordeningen van voor de tweede helft van de 14e eeuw zijn vermoedelijk eerst ergens anders opgeschreven, waarnaar ze aan het eind van de 14e eeuw hun uiteindelijke plek kregen en in het stadsboek zijn overgedragen.⁶² De opvolger van Dat Boeck van Rechte namelijk, 'Dat Gulden Boeck' kan verder bijdragen aan het schetsen van een beeld over wat er zich in de stad kampen afspeelde. Dit stadsboek is in het midden van

⁵⁸ Jeroen F. Benders, *Bestuursstructuur en schriftcultuur. Een analyse van de bestuurlijke verschriftelijking in Deventer tot het eind van de 15de eeuw*, Rijksuniversiteit Groningen (2002).

⁵⁹ Het Stadsarchief Kampen, Inventaris nr.3, Stadboek van Kampen (Oudste Foliant). Register van acten van volontaire jurisdictie en andere zaken, 1316 - 1385.

⁶⁰ Kossmann-Putto, J.A., *Kamper Schepenacten*.

⁶¹ Jeroen F. Benders. *Urban Administrative Literacy in the Northeastern Low Countries*, aldaar 104.

⁶² Overijsselsche stad-, dijk- en markerechten, *Boeck van rechten der Stad Kampen. Dat Gulden Boeck*, aldaar 7.

de 15e eeuw samengesteld en bevat verordeningen uit 1329 tot 1450. Deze corpora aan bronnen zijn in 1875 uitgegeven.⁶³

4. Pest in Kampen: Vernieuwing binnen stedelijke administratie of doodse stilte?

De breuken in de schepenakten.

De zoektocht naar de pest en de impact hiervan in Kampen begint bij de Kamper Schepenakten. Schepenakten zijn akten die vaak op vrijwillige basis door schepenen zijn opgemaakt voor burgers van de stad. De functie van schepenen in een stad was hierbij tweedelig. Enerzijds moesten schepenen de wet en de orde handhaven, maar ze spraken ook recht.⁶⁴ Naast deze rechtspraak deden schepenen ook aan volontaire jurisdictie. Hierbij bekleedden schepenen de functie van officiële getuigen bij een handeling, waarvan zij dan een akte maakten.⁶⁵ Zaken waarbij tegenwoordig de notaris aan te pas komt zoals: het opstellen van testamenten, huwelijksvoorwaarden, schulden, hypotheek en het overzien van overdrachten van roerende en onroerende goederen. Als er pest uitbroken zou zijn in de stad Kampen, dan zou dit terug te zien kunnen zijn in de schepenakten. Er zou dan bijvoorbeeld een toename in ervingen te zien kunnen zijn wegens het overlijden van veel burgers. Of meer mensen hertrouwen, wegens overlijden van hun huwelijkspartner. Van deze gegevens zou dan een grafiek gemaakt kunnen worden. Maar van al deze dingen lijkt in Kampen geen sprake te zijn geweest.

De reeks met schepenakten die vanaf 1318 met gemiddeld dertig toevoeging groeide stopte abrupt in april 1345.⁶⁶ Na 1345 volgen slecht 23 optekeningen: drie uit 1347, vier uit 1348, twaalf uit 1350, drie uit 1351 en nog twee uit 1354.⁶⁷ In de jaren 1346 en 1349 worden er geen toevoegingen gedaan aan de Schepenakten. Maar ook de inhoud van de optekeningen uit deze tijd zijn anders dan voor 1345. De optekeningen die na 1345 in het boek werden bijgeschreven

⁶³ Overijsselsche stad-, dijk- en markerechten, *Boeck van rechten der Stad Kampen. Dat Gulden Boeck*.

⁶⁴ Kossmann-Putto, J.A., *Kamper Schepenakten*, aldaar 7.

⁶⁵ Ibidem, aldaar 14.

⁶⁶ Kamper Schepenakten nr. 888a

⁶⁷ Kamper Schepenakten nr. 889-912.

betroffen voornamelijk andere zaken dan volontaire jurisdictie. Ze waren op twee na direct gerelateerd aan het belang van de stad zelf; verhuur van stedelijke grond en schenkingen aan de stad en haar kerken.⁶⁸ Na 1345 komen slechts twee akten van volontaire jurisdictie voor, één uit 1351 en één uit 1354.⁶⁹ In de jaren 1347, '48 en '50 worden alleen vidimussen en kopieën van akten in het stadsboek opgenomen. In een vidimus wordt, een oudere oorkonde herzien en als gelezen verklaard ('Vidimus' letterlijk vertaald uit het Latijn: 'wij hebben gezien'). Hiermee verklaarde nieuwe gezaghebbers dat dezelfde afspraken, die opgeschreven stonden in de overgenomen oorkonde, bleven gelden. Deze vidimussen en kopieën van akten zijn op zichzelf dan ook geen unieke toevoegingen aan het stadsboek. Deze abrupte breuk in de stedelijke administratie van Kampen is niet simpelweg te verklaren vanuit gebrek aan plaatsruimte in de Oudste Foliant zelf. In het oude stadsboek was namelijk nog ruimte in overvloed. Na de laatste optekening in 1354 waren de resterende 30 foliobladen onbeschreven.⁷⁰ Bij deze breuk wordt nergens een link gelegd met een mogelijke pestuitbraak in deze tijd. 'De plotselinge wijziging in het stelsel, die wij in Kampen in 1345 constateren, moeten wij [Kossmann-Putto] dan ook zeker in verband brengen met een verandering van kanselarijpersoneel uit dezelfde tijd.'⁷¹ De breuk in de schepenakten van 1345 tot 1348, kan niet gerelateerd worden aan een pestuitbraak. De pest brak pas in 1347 uit in Zuid-Europa en greep in 1348 nog voornamelijk enkel rond het Middellands Zeegebied om zich heen.

Problemen binnen het stadsbestuur.

De breuk in de stedelijk administratie tussen 1345-1348 kan niet door een pestuitbraak zijn veroorzaakt. Het lijkt erop dat het onrustig moet zijn geweest binnen het stadsbestuur, wat leidde tot een opmerkelijk verdeling. Vanaf het moment dat het stadsbestuur in 1308 het recht

⁶⁸ Zie als voorbeeld: Kamper Schepenakten, acten nr. 900 en 903.

⁶⁹ Kamper Schepenakten nr. 908 en 912.

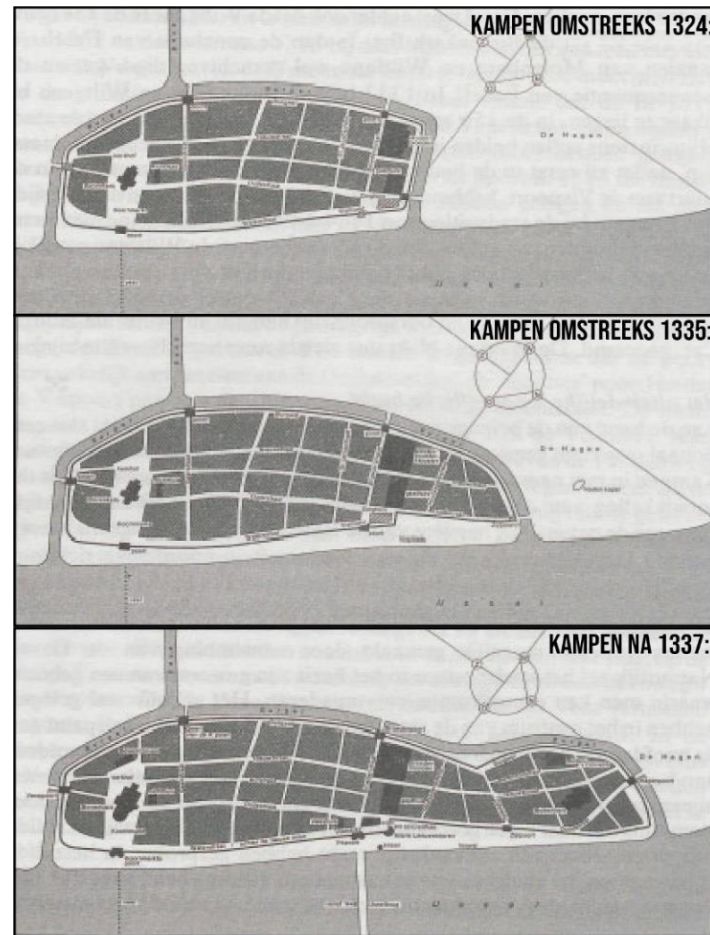
⁷⁰ Kossmann-Putto, J.A., *Kamper Schepenakten*, aldaar 20.

⁷¹ Ibidem.

van de bisschop kreeg om naar eigen goeddunk recht te spreken, kreeg het bestuur te maken met een sterk toenemende aantal taken.⁷² De stad Kampen was in volle groei, zowel in inwonersaantallen, als handelsbetrekkingen (zie afbeelding).⁷³

Het bestuurlijk- economisch centrum van de stad bevond zich in 1308 rondom de kerk (aan de linkerzijde van de stad). Ongetwijfeld vervulde schout en schepenen samen van uit het rechtsgebouw hun taken.⁷⁴ Maar dit pand was al gauw te klein. In het jaar 1344 kocht de stad Kampen een stuk kerkhof van de bisschop Jan van Arckel om een nieuw stadhuis aan de oudestraat 4 te bouwen dicht bij het oude raadshuis. 'In dyt sellive iaer 1344 gonde bisscop Jan van Arckel dye stat Campen dat sye een stuckke vant kerrickhof nemen mochten hoer nye stadthues dat sy tot by sinte

Niclaeskerricke tymmerden'⁷⁵, maar hier werd vanaf gezien. Gelijktijdig moet daarom voor een nieuwe Schepenhuis zijn gekozen.⁷⁶ Het opmerkelijke van dit nieuwe Schepenhuis was dat het ver van de oude stadskern af lag, die zich aan de voet de St. Nicolaaskerk bevond (in Kampen beter bekend als De Bovenkerk). Het is opmerkelijk dat schepenen zich afzonderlijk van de rest van het stedelijke bestuur aan de andere kant van de stad vestigden.

⁷² M. Van Mierlo, 'De topografische ontwikkeling van Kampen in de eerste helft van de 14e eeuw.', *Kamper Almanak 1984-1985* (Kampen 1985), 217-266, aldaar 255-257.

⁷³ Afbeelding van een schematische plattegrond volgens de visie van: M. Van Mierlo, 'De topografische ontwikkeling van Kampen in de eerste helft van de 14e eeuw.', *Kamper Almanak 1984-1985* (Kampen 1985), 217-266, aldaar 256. Hierbij is de legenda en zijn de straatnamen tijdens het digitaliseren onleesbaar geworden, maar dit doet niet af aan het beeld van groei wat deze afbeeldingen geeft.

⁷⁴ M. Van Mierlo, 'De topografische ontwikkeling van Kampen in de eerste helft van de 14e eeuw.', aldaar 255.

⁷⁵ W. A. Fasek, 'De topografie van Kampen rond het jaar 1335', *Kamper Almanak 1963-1964* (Kampen 1964), 280-308, aldaar 293.

⁷⁶ Alexander Jager, *Middeleeuws Kampen*, aldaar 347.

Dat schepenen wegens ruimtegebrek naar een ander pand verhuisden is op zichzelf niet raar, dit gebeurde bijvoorbeeld ook in Zwolle en Groningen.⁷⁷ Maar in bijna alle gevallen werden dan aangrenzende percelen verworven in de buurt van het oude rechtsgebouw. Van een 'gedecentraliseerd stadhuis' kennen we geen voorbeeld.⁷⁸ Er wordt gedacht dat deze keuze bewust was om een duidelijke breuk met het eerder bestuur van de stad aan te duiden.⁷⁹ Er doet zich in de eerst helft van de 14^e eeuw een opmerkelijke verschuiving plaats van het bestuurlijk- economisch centrum in de stad.⁸⁰ Het doet vermoeden dat onenigheid in het bestuur, waaruit deze verschuiving plaatsvindt, heeft gezorgd voor ontredde van de stedelijke administratie. Dit vermoeden wordt ondersteund door de hand die we in de schepenakten na 1345 aantreffen. Deze hand (hiermee duidt men op een uniek handschrift binnen een register) komt voor 1345 niet in de Schepenakten voor.⁸¹ Maar de verplaatsing van de schepenen moet rond 1347 reeds zijn voltooid.⁸² Dit zou dan ook verklaren waarom er in 1347 en '48 weer optekeningen gedaan worden in de Schepenakten.

De breuk in de Schepenakten van 1346 doet vermoeden van een rumoerige periode waarbij verandering van kanselarijpersoneel zich voortdoet, zoals Kossman-Putto al beweerde. Hierbij lijkt de opmerkelijke verhuizing van de schepenen naar een gedecentraliseerd stadhuis een rol te hebben in de ontredde van de Schepenakten. Dit zou kunnen verklaren waarom de Schepenakten in 1347 en '48 hervatten en waarom de toevoegingen in eerste instantie alleen gericht waren op het belang van de stad zelf. Maar éénzelfde breuk in de schepenakten, zoals die te zien is in 1346, komt in 1349 weer voor. Dit terwijl de Schepen recentelijk zijn verhuisd en vele portfoliobladen nog onbeschreven zijn. Na de zeven toevoeging die de hierboven genoemde hand aan de schepenakten in 1347 en '48 deed, is het tussen oktober '48 en januari '50 weer stil.⁸³ Dit sluit nauw aan met de eerste pestuitbraken in regio's waarmee Kampen in contact stond bijvoorbeeld: Vlaanderen, Engeland, Noorwegen maar ook de Wendische

⁷⁷ J. Kossmann-Putto, 'Kampen en Essen', aldaar 43.

⁷⁸ Ibidem.

⁷⁹ Voor deze hypothese: Ibidem, voornamelijk 32, 44 en 50.

⁸⁰ Alexander Jager, *Middeleeuws Kampen*, aldaar 348.

⁸¹ Kossmann-Putto, J.A., *Kamper Schepenacten*, aldaar 20.

⁸² W. A. Fasek, 'De topografie van Kampen rond het jaar 1335', *Kamper Almanak 1963-1964* (Kampen 1964), 280-308, aldaar 293.

⁸³ Kamper Schepenacten nr. 895 en 896

steden.⁸⁴ In deze gebieden brak de pest tussen de herfst van '48 en de zomer van '49. Kijkend naar de schepenakten is het opmerkelijk te noemen dat de tweede breuk tegelijk samenvalt met de eerste pestuitbraken in Noordwest-Europa. Het is te verwachten dat in de handelssteden eerder pestuitbraken terug te vinden zijn, dan in vergelijking met het achterland. Daarom doet het vermoeden dat de pest ook rond het Jaar 1349 de stad Kampen heeft getroffen en niet in 1350 zoals Meinsma veronderstelde.⁸⁵ Meinsma dateerde een pestuitbraak in Kampen op één lijn met Deventer. Meinsma's vermoeden waren gebaseerd op bronnen uit het rechtsboek van Kampen, maar hierbij heeft hij administratieve ontreddeering en de Schepenakten buiten beschouwing gelaten.

1349 als mogelijk jaar van pestintrede in Kampen.

Van 1313 tot 1346 zijn er zes handen te herkennen in de Kamper Schepenakten, maar geen één van hen zien we na die tijd terug. De zevende hand, die na de verhuizing is aangesteld, schreef nog twaalf toevoegingen op in de Schepenakten in 1350, maar dan stopt ook deze hand.⁸⁶ De achtste en laatste hand komt van een man uit Minden (Duitsland), door hem is vervolgens een poging gedaan om het stadsboek weer in ere te herstellen, maar hij bleef zonder succes.⁸⁷ Hij schreef namelijk voor het eerst sinds 1345 weer twee akten volontaire jurisdictie op, één in 1351 en één in 1354.⁸⁸ Krossmann-Putto stelt hierbij de terechte vraag of Kampen in de late 14e eeuw haar stedelijke administratie had 'laten varen', of dat er dat er een boek van volontaire jurisdictie is waarvan het bestaan onbekend is.⁸⁹ Maar aangezien het rechtsboek 'Het boeck van rechten' of 'Dat Guldenboek' nergens een nieuw boek voor volontaire jurisdictie noemt mag aangenomen worden dat dit niet het geval is geweest. De breuk in 1349 lijkt een andere oorzaak te hebben dan die van 1346. Roosen en Curtis denken dat ontreddeering zoals deze een oorzaak kan zijn van het beeld van een '*light touch*' in de Lage Landen.

⁸⁴ Cesana, D., Benedictow, O.J., Bianucci, R., 'The origin and early spread of the Black Death in Italy: first evidence of plague victims from 14th-century Liguria (northern Italy)', *Anthropological Science* 125 (2017), 15–24.

⁸⁵ K. O. Meinsma, *De Zwarte Dood 1347-1352*, aldaar 429.

⁸⁶ Kamper Schepenakten nr. 896-907.

⁸⁷ Zie voor de man uit Minden: Krossmann-Putto, J.A., *Kamper Schepenakten*, aldaar 21.

⁸⁸ Kamper Schepenakten nr. 908 en 912.

⁸⁹ Krossmann-Putto, J.A., *Kamper Schepenakten*, aldaar 20.

There is the likelihood that the Black Death actually contributed to the lack of sources. Missing sources are not necessarily an indicator of the absence of the epidemic, but could be caused by the administrative breakdown it instigated.⁹⁰

Kampen lijkt een voorbeeld te kunnen zijn van de problematiek die Jan Vandeburie noemt onder: 'Administratieve ontreddeering'.⁹¹ In Kampen lijkt er sprake van administratieve chaos en schaarste van bronnen wegen ontreddeering door de Zwarte Dood. Hierbij zijn er verdenkingen van sterfte van administrateurs en leden van het stadsbestuur. Zij kunnen ook mogelijk de benen hebben genomen en de stad zijn ontvlucht.⁹² Maar deze ontreddeering vond ook al plaats voordat de pest zijn intrede kon doen.

De veronderstelling dat de breuk van 1346 wordt veroorzaakt door onrust in het stadsbestuur, waarbij de breuk van 1349 vermoedelijk wordt veroorzaakt door het uitbreken van de pest wordt ondersteund door: 'Dat Boeck van Rechte dier stat van Campen' en 'Dat Gulden Boeck'. Deze twee Kamper rechtsboeken uit de tweede helft van de 14^e eeuw en vroeg 15^e eeuw bevatten eerdere verordeningen, waaruit eenzelfde trend te zien is. In Dat Boeck van Rechte zijn onafgebroken verordeningen te vinden uit 1338-1345.⁹³ In dit stadsboek komt geen optekening voor uit 1346, maar wel drie optekeningen uit het jaar 1348.⁹⁴ Twee van deze optekeningen van wetten zijn bouwvoorschriften en de ander is direct gerelateerd aan de scheepvaart van Kampen. In Dat Gulden Boeck is er een verwijzing te vinden naar het jaar 1346, namelijk in een wet getiteld 'Van mueren der older huse te ghelden':

Voert is ouerdragen dat alle die Steenhuse die voer desen Jaer ghetijmert sijn bliuen zoelen in oren Rechte als van olds jngesat was , dat is zo wellic man aen sijns nabuers muere bouwen wil die sal hem van elken dusent steens twelff Tornossche gheuen van der helfte van der mueren ende die twelff Tomosschen mach men betalen mijt enen Rijnschen gulden.⁹⁵

⁹⁰ Roosen, Joris., Curtis, Daniel., 'The 'light touch' of the Black Death in the Southern Netherlands: An urban trick?' Aldaar 36.

⁹¹ Jan Vandeburie, *Et post in Flandriam*, aldaar 'Administratieve ontreddeering'.

⁹² Ibidem, aldaar 97.

⁹³ Boeck van rechten der Stad Kampen, foliant nr. 10, 12, 24, 25 en 30.

⁹⁴ Ibidem, foliant nr. 12, 17 en 24.

⁹⁵ Dat Gulden Boeck, foliant nr. 10, 'Van mueren der older huse te ghelden'.

De voorgaande wetten uit 1338-1345 zijn voornamelijk bouwschriften, of wetten gerelateerd aan de handel en de scheepvaart.⁹⁶ Het bovenstaande citaat en deze wetten gerelateerd aan handel en stedelijk bebouwing onderbouwen de indruk dat Kampen tot 1348 een stad was in volle groei, zowel in inwonersaantallen als handelsbetrekkingen. De breuk in de schepenakten van 1346 is opmerkelijk te noemen, maar uit de wetten van na deze breuk kan worden opgemaakt dat het leven in de stad hiervan weinig hinder ondervond. Maar ook in beide stadsboeken is er niks terug te vinden uit het jaar 1349. Van 27 september 1348 tot 25 februari 1350 komen uit deze boeken geen tekenen van leven.⁹⁷ Zowel in de Kamper Schepenakten als in de stadsboeken is het stil en opnieuw sluit de stilte naadloos aan met de eerste pestuitbraken van Noordwest-Europa tussen de herfst van '48 en de zomer van '49.

Kampen heeft in de eerste helft van de 14e eeuw, tot 1348, een grote groei meemaakt.⁹⁸ Het stadsbestuur kreeg hierdoor te maken met een sterk toenemend aantal taken, waardoor vergroting van het rechtsgebouw of verhuizing nodig was. Dat er niet is gekozen voor een nieuw schepenhuis in het oude centrum, maar één aan de andere kant van de stad is hierbij hoogst opmerkelijk. Het doet vermoeden dat er politieke motivatie ten gronde lag van dit 'gedecentraliseerd stadhuis'. Hieruit voort komt dan ook waarschijnlijk de breuk die te zien is in de Kamper Schenacten na 1345. Maar de verhuizing van de schepenen moet zich in 1347 reeds hebben voldaan. Dit zou verklaren waarom er in 1347 en 1348 weer toevoegingen worden gedaan aan de Schepenakten. De eerste akten die na deze breuk zijn opgeschreven betreffen het belang van de stad. Wellicht kunnen we dit interpreteren als een administratieve inhaalslag, waarbij men alleen de belangrijkste akten opstelt om zo spoedig mogelijk op normale voet weer verder te gaan. Met zekerheid kunnen we het niet zeggen, maar dit alles geeft een glimp van een bewogen periode binnen het stadsbestuur, waarbij het erop lijkt dat de stad zelf hiervan weinig hinder ondervond. De onrust verklaart de breuk in de Schepenakten van 1346, maar is geen argument voor de afwezigheid van bronnen die zich weer voordoet in 1349. In

⁹⁶ Boeck van rechten der Stad Kampen, foliant nr. 10, 12, 24, 25 en 30.

⁹⁷ Voor het laatste opschrift uit 1348 en de eerste uit 1350 zie: Boeck van rechten der Stad Kampen, foliant nr. 24 en 25.

⁹⁸ M. Van Mierlo, 'De topografische ontwikkeling van Kampen in de eerste helft van de 14e eeuw.', *Kamper Almanak 1984-1985* (Kampen 1985), 217-266.

1349 zijn het niet alleen de Kamper Schepenakten die zwijgen, maar ook de rechtsboeken. Deze stilte duurt in beide gevallen van het najaar van 1348 tot begin 1350. Dit valt precies gelijk met de eerste pestuitbraken in Noordwest-Europa. Het heeft er alle schijn van dat de komst van de pest in Kampen zorgde voor administratieve chaos en ontredde, waardoor er schaarste is aan bronnen uit deze tijd. Uit deze gegevens lijkt het erop dat de pest rond de winter van 1348 moet zijn uitgebroken in Kampen en tot het voorjaar van 1350 moet hebben huisgehouden. Uit de bronnen die er niet zijn kan geen bevestiging komen, maar de weinige schepenakten uit 1350 bieden een verdere inzage op een mogelijke pestuitbraak in de stad Kampen.

5. Een beeld van mogelijke pestimpact.

De Kamper Schepenakten van 1350.

In 1350 worden er twaalf toevoegingen gedaan aan de Kamper Schepenakten door dezelfde hand die dat in 1347 en '48 ook deed.⁹⁹ Waarom deze hand na 1350 stopt is niet met zekerheid te zeggen, wel lijkt deze hand identiek aan die van Wolter Reynarding die in 1362 notarius werd.¹⁰⁰ Hieruit kan worden opgemaakt dat de klerk een mogelijke pestuitbraak heeft overleefd. De hand van de man uit Minden kwam voorafgaand aan 1349 niet voor. Hij doet nog drie toevoegingen in 1351 en twee in 1354. Hiervan hebben twee akten weer betrekking op volontaire jurisdictie, dit is voor het eerst sinds 1345.¹⁰¹ Na 1354 stoppen de Kamper Schepenakten definitief. Het is mogelijk dat de pestuitbraak de genadeklap was voor Kampen haar volontaire jurisdictie, waarbij de man uit Minden nog een poging heeft gedaan tot restauratie, waarbij dit een onmogelijke taak moet zijn gebleken.¹⁰² Het kan er ook op wijzen dat er geen behoefte meer bestond aan deze vorm van vrijwillige rechtspraak. Dit zou de drastische afname vanaf 1345 ook verklaren. Het zou lang duren voordat men in Kampen weer een boek kent voor volontaire jurisdictie.¹⁰³ Maar de laatste schepenakten kunnen wellicht uitsluiting geven van een mogelijke pestuitbraak, ook al bevatten de akten vooral kopieën en

⁹⁹ Kamper Schepenakten, aldaar nr. 896-907.

¹⁰⁰ Kossmann-Putto, J.A., *Kamper Schepenakten*, aldaar 20.

¹⁰¹ Kamper Schepenakten, aldaar nr. 908 en 912.

¹⁰² Kossmann-Putto, J.A., *Kamper Schepenakten*, aldaar 20.

¹⁰³ Er zijn geen verwijzingen naar een boek voor volontaire jurisdictie in zowel *Dat Boeck van Rechten* als *Dat Gulden Boek*.

vidimussen. Naar ziekte of sterfte wordt niet direct verwezen, maar er worden wel schouten, schepenen en raadsleden genoemd.

Van alle schout, schepenen en raadsleden die genoemd worden in de Kamper Schepenakten kan een dataset worden gemaakt (zie bijlagen op pagina 34). Deze dataset is vervaardigd door elke schout schepen of raadslid uit het 'Register van persoonsnamen' in een tabel te zetten.¹⁰⁴ In een schepenakte staat welke schepen garant staat voor de akte die is opgesteld. Het was in de 14^e eeuw gebruikelijk dat schepenen en raadsleden elkaar afwisselden.¹⁰⁵ Schepen behoorde tot de elite van de stad.¹⁰⁶ Deze elite vervulde regelmatig levenslang een bestuurlijk ambt. Deze elite waren vaak ook grootgrond- en huizenbezitters. Zij kwamen geregeld ook als rechtspersoon in de akten voor. Uit de dataset worden een paar dingen duidelijk. Van de 29 bestuursleden die genoemd worden in de Kamper Schepenakten worden er 14, een decennium voor een mogelijke pestintrede, nog in functie vermeld. Van deze 14 komen er nog 4 van hen na 1349 in de schepenakten voor. Deze cijfers kunnen alleen weinig zeggen over mogelijke sterfte onder bestuursleden. Er kan niet aangenomen worden dat 71% (10 van de 14) van de schouten, schepenen, of raadsleden stierven of vluchtten. Hiervoor zijn de hoeveelheid akten van na 1349 te gering. De toevoegingen tussen 1345 en 1349 zijn te beperkt om een goed beeld te krijgen van wie binnen het stadsbestuur in functie waren voorafgaand aan een mogelijke pestintrede. De hoeveelheid akten van volontaire jurisdictie schaars en bevatten de Schepenakten verder alleen kopieën en vidimussen bevatten.

Wat in het oog springt is de laatste kolom van de dataset.¹⁰⁷ Van de 29 stadsbestuurders worden er 10 met naam genoemd in de laatste 17 akten. Vier van hen waren al voor mogelijke pestintrede actief, maar zes van hen werden hiervoor nog nooit als schepen, schout of raadslid aangeduid. Deze personen komen niet ineens opduiken. Naar bijvoorbeeld Gerlof Murre wordt elf keer eerder verwezen in de schepenakten, maar nooit als raadslid.¹⁰⁸ Herman Evertszn. van den Berge wordt in 1341 niet als schepen genoemd, maar in 1350 wel. Alleen de schepen:

¹⁰⁴ Kossmann-Putto, J.A., *Kamper Schepenakten*, aldaar: 'Register van persoonsnamen'.

¹⁰⁵ J. Kossmann-Putto, 'Stadsbestuur van Kampen in de Middeleeuwen', aldaar 59.

¹⁰⁶ Ibidem.

¹⁰⁷ Zie: 'Bijlagen.'

¹⁰⁸ Kossmann-Putto, J.A., *Kamper Schepenakten*, aldaar: 'Register van persoonsnamen'.

Diederik Kurland komt voorafgaand aan 1349 niet in de schepenakten voor. Van de klerken van de schepenakten weten we dat de hand van 1347- '48 een mogelijke pestintrede heeft overleefd, maar de man uit Minden komt hiervoor niet voor. De laatste schepenakten doen binnen het stedelijke bestuur en haar administratie, in zeer korte tijd, een vernieuwing vermoeden van 64% (7 van de 11). Alhoewel dit een direct gevolg van de Zwarte Dood kan zijn, zou ook dit getal alleen als speculatief beschouwd moeten worden.

Er kan niet geconcludeerd worden dat er in Kampen tussen de 71 en 64% van de bevolking stierf. Schepen kunnen voor een mogelijke pestuitbraak al zijn overleden. Het grootste vermoeden is dat men gewoon simpelweg niet is genoemd in deze laatste paar schepenakten. De hoeveelheid schepenakten is voor het voortbrengen van een mogelijk sterftecijfer simpelweg te klein. Bestuursleden hoeven niet gestorven te zijn, ze kunnen ook de stad zijn ontvlucht. Het is te verwachten dat er zich een drastische vernieuwing binnen het stadsbestuur voordoet na een pestuitbraak, maar deze vernieuwing binnen het stadsbestuur kan nog steeds het gevolg zijn van de ontredde van 1345-1348.

‘Van oorlog, hongersnood en pest bevrijdt ons, o heer.’¹⁰⁹

Meinsma is ervan overtuigd dat de pest in Kampen heeft huisgehouden.¹¹⁰ Meinsma vond in het Kamper archief ‘het een en andere betreffende testamenten’.¹¹¹ Deze testamenten waarnaar verwezen wordt zijn schepenakten.¹¹² De testamenten waren voor Meinsma grote vondsten en kwamen in andere stadsarchieven niet voor.¹¹³ ‘Nu wij de geschiedenis van het jaar 1349 kennen, twijfelen wij geen oogenblik aan de waarheid van de mededeeling en

¹⁰⁹ Veel voorkomend gebed ten tijde van de pestepidemie vertaald naar het Nederlands. Voor het gebed: De Boer, D.E.H., *Graaf en grafiek. Sociale en Economische ontwikkelingen in het middeleeuwse “Noord-Holland” tussen ca. 1345 en ca. 1415* (Leiden 1978).

¹¹⁰ K. O. Meinsma, *De Zwarte Dood 1347-1352*, aldaar 429.

¹¹¹ Ibidem, aldaar 427.

¹¹² De bronnen waarnaar Meinsma verwijst zijn: Van Hulst, K., *Register van Charters en Bescheiden in het Oude Archief van Kampen*, eerste deel, van 1251 tot 1496 (Kampen 1862). & Nanninga Uiterdijk, J., *Register van Charters en Bescheiden in het Oude Archief van Kampen*, deel V, van 1300 tot 1600 (Kampen 1881). Deze register zijn samenstelling van bronnen uit het archief en bevatten optekeningen van de Schepenakten nr. 896-898, 900-903, 905

¹¹³ K. O. Meinsma, *De Zwarte Dood 1347-1352*, aldaar 427.

behoeven de verklaring niet te zoeken.’¹¹⁴ Maar Meinsma gebruikt de schepenakten alleen ter bevestiging van zijn thesis over pestintrede.

‘Op den 4den Maart 1350 maakten Dirk van Dursten en Hilleken zijn vrouw 1 /4 van hun goed aan den H. Geest, 1 /4 aan O. L. V. kerk, 1 /4 aan de Minrebroeders kerk, 1 /4 aan hun erfgenamen.’ Na het noemen van dit testament trekt Meinsma de conclusie: ‘Als zij kinderen gehad hebben, waren die dus reeds overleden.’¹¹⁵ Maar deze conclusie wordt niet onderbouwt. De schepenakte doet van sterfte niet direct vermoeden.¹¹⁶ Op éézelfde manier doet Meinsma dit nogmaals: ‘Dat wil waarschijnlijk zeggen, dat raadsgezel Gerlof op dien datum reeds zijn naaste verwanten aan de pest had verloren.’¹¹⁷ Maar ook hiervoor is geen aanleiding te vinden. Meinsma’s aannames moeten als vermoedens worden beschouwd. Toch zijn de schepenakten opmerkelijk te noemen, ze zijn namelijk de eerste optekeningen in de Kamper schepenakten na ruim een jaar van stilte. De testamenten geven een beeld van sterfte en nalatenschap.

De Schepenacten telde tussen 1346 en 1349 maar negen optekening. In 1350 zijn dit er twaalf waarvan negen testamenten. Opmerkelijk aan deze testamenten is dat zij allemaal schenkingen aan de stad haar Kerken betroffen, of opname in het Heilige Geestgasthuis.¹¹⁸ Er is aan elke kerk in Kampen in 1350 een schenking te vinden; de Sint-Nicolaaskerk, Het Heilige Geestgasthuis, Onze-Lieve-Vrouwekerk, de Broeder kerk en zelfs aan de kleine kapel in Brunnepe.¹¹⁹ Naast schenkingen aan kerken worden er schenkingen gewijd aan de armen en zieken van de stad. Zo ook door een man en vrouw genaamd Henric en Wobbe. Zij staan hun huis en gronden te Brunnepe af aan de eeuwige kapel en herberg. In eerst instantie voor hun arme vrienden, daarna voor andere arme scheepslieden en mensen. Zij willen dat in deze kapel, gesticht in God zijn naam, dagelijks een mis wordt gehouden om zo de goede lieden van Brunnepe troost te bieden. Deze kapel moet hulp bieden aan de armen en zieken (‘kranken’).¹²⁰

¹¹⁴ K. O. Meinsma, *De Zwarte Dood 1347-1352*, aldaar 424.

¹¹⁵ Ibidem, aldaar 428.

¹¹⁶ Kamper Schepenacten nr. 901.

¹¹⁷ K. O. Meinsma, *De Zwarte Dood 1347-1352*, aldaar 428.

¹¹⁸ Kamper Schepenacten, aldaar nr. 896-898 en 900-902.

¹¹⁹ Ibidem

¹²⁰ Ibidem, aldaar nr. 903.

De schenkingen aan deze eeuwige kapel en Het Heilige Geestgasthuis doen vermoeden van een vroege vorm van armen- en ziekenzorg. In Het Heilige Geestgasthuis werden mogelijk voor een pestintrede al armen en zieken opgenomen. De schenkingen en het testament van Henric en zijn vrouw doen vermoeden van een troosteloze situatie, één die te verwachten zou zijn na een mogelijke pestuitbraak. Maar de schenkingen roepen ook verdere vragen op. Komen de schenking voort wegens reeds overlijden van mogelijke erfgenamen, zoals Meinsma doet geloven, of zijn deze schenking bedoeld om 'de ziel te zuiveren en de morele orde en de eer van God te herstellen'? Zijn deze testamenten alleen opgenomen in de schepenakten wegens schenkingen ten behoeve van de stad en haar kerken, of zijn deze testamenten een mogelijk voorbeeld van velen? Het is lastig te zeggen. Hoewel de pest vermoedelijk maar een jaar huishield lijkt de toon in de Kamper bronnen na 1349 te zijn veranderd. Ze doen vermoeden van sterfte en schetsen een beeld van troosteloosheid en zieke.

De eerste verordeningen uit het stadrechtsboek duiden eveneens op verandering. De verordeningen bevatten geen bouwvoorschriften zoals dit voor 1349 gebruikelijk was. In het Boeck van rechten worden in 1350 verordeningen gedaan tegen 'vechterijen tussen burgers en gasten, tussen burgers onderling en over het bieden van vrede en het maken van zoen bij doodslag'.¹²¹ In 1352 worden deze verordeningen opgevolgd. In de nieuwe verordening valt te lezen dat een schipper met burgers uit Kampen aan boord de opdracht heeft om zijn schip te schonen, wanneer hij komt van Riga, Revel, Pernau, Stockhol en Lübeck. Hiervoor krijgt hij een vergoeding afhankelijk van zijn vertrekhaven.¹²² De verordening lijkt gericht te zijn tegen verspreiding van stank en besmettelijke ziekten. Men geloofde namelijk dat stank een directe oorzaak kon zijn voor het uitbreken van ziektes. Hieruit lijkt dat er in Kampen een verandering van de gezondheidsinfrastructuur zich voordoet waarbij er in Kampen hoogstwaarschijnlijk een vermoeden bestaat dat ziektes van buiten de stad kwamen.

¹²¹ Het *Boeck van rechten der Stad Kampen*, aldaar Foliant 25 verordening nr. 52, 53 en 54.

¹²² Ibidem, aldaar 'van Schipps ende Schepe' verordening nr.20

In 1360 begint de stad aan een nieuwe stadsuitbreiding.¹²³ Hierbij werden diverse ambachten vanwege overlast van stank in deze nieuwe wijk, buiten de binnenstad, geplaatst.¹²⁴ Na 1349 neemt het aandeel immigranten in Kampen toe. Deze immigranten kwamen vooral uit het oosten van Nederland, Westfalen en het Rijnland.¹²⁵ De migratie zou de verordeningen verklaren tegen vechterijen tussen burgers en gasten. Mede door de migratie naar de stad breidt de stad in 1360 uit, waarbij het opvallend is dat er rekening wordt gehouden met overlast van stank. Kampen maakte tussen 1324 en '37 een sterke topografische groei mee.¹²⁶ Maar deze sterke groei zette zich niet gestaag door, zelfs met migratie naar de stad duurde het relatief lang voor er topografische groei te zien zou zijn. Het doet vermoeden dat deze groeistop en migratie naar de stad het gevolg zijn van een mogelijke pestuitbraak.¹²⁷

De schepenakten uit 1350 kunnen het vermoeden van pestintrede in kampen niet wegnemen. De schepenakten uit dit jaar bestaan voornamelijk uit testamenten. Er worden zowel schenking gewijd aan kerken als armen en zieken van de stad. De schepenakten doen vermoeden van sterfte en schetsen een beeld van troosteloosheid en zieke. De verordeningen van na 1350 lijken ook te duiden op verandering. Na 1349 komen er maatregelen die gericht zijn tegen verspreiding van stank en besmettelijke ziekten. Schippers die met Kamper burgers voeren verplicht werden om hun schip te schonen. Er doet zich vermoedelijk een migratie naar de stad voor, waarbij vechterijen gepaard gingen, maar ondanks deze migratie is kampen pas in 1360 toe aan een nieuwe stadsuitbreiding. Dit is opmerkelijk aangezien de stad hiervoor nog een sterke groei meemaakt. Hierbij heeft er alle schijn van dat de groeistop en migratie het gevolg zijn van een mogelijke pestuitbraak.

¹²³ Alexander Jager, *Middeleeuws Kampen*, aldaar 149.

¹²⁴ Ibidem

¹²⁵ Chr. J. Kolman, 'De verstedelijking van Kampen in de late middeleeuwen', *Kamper almanak 1990* (Kampen 1990), 145-177, aldaar 146.

¹²⁶ Mierlo, van, M., 'De topografische ontwikkeling van Kampen in de eerste helft van de 14e eeuw.', *Kamper Almanak 1984-1985* (Kampen 1985), 217-266.

¹²⁷ Alexander Jager, *Middeleeuws Kampen*, aldaar 345.

6. Conclusie.

Door de bestaande bronnen te heroverwegen kan geconcludeerd worden dat het aannemelijk is dat de Zwarte Dood wel degelijk heeft huisgehouden in Kampen. Ondanks dat direct bewijs ontbreekt, heeft het er alle schijn van dat de pest zijn intrede heeft gedaan in de stad. Er doen zich in Kampen in het jaar 1349-'50 veel opmerkelijke veranderingen voor. Het is hoogs onwaarschijnlijk dat aan deze veranderingen alsmaar andere oorzaken ten grondslag liggen. Kijkend vanuit een epidemiologisch opzicht is het ook onmogelijk dat een stad als deze, met haar internationale verkeer en handel, de pest zou zijn ontgaan.

Er lijkt in Kampen sprake te zijn van administratieve chaos en schaarste van bronnen wegen ontredde door de Zwarte Dood. Het heeft er alle schijn van dat de komst van de pest de genade klap was voor Kampen haar stedelijke administratie en rechtspraak. Hierbij doet de dataset van bestuursleden vermoeden van sterfte binnen het stadsbestuur. De weinige schepenakten uit 1350 doen eenzelfde beeld van pestintrede vermoeden. De schepenakten bevatten testamenten gewijd aan kerken en aan de armen en zieken van de stad. Ze geven het beeld van een troosteloze situatie, één die te verwachten zou zijn na een mogelijke pestuitbraak. Tevens komen er na 1349 maatregelen die gericht zijn tegen verspreiding van stank en besmettelijke ziekten. Ondanks dat de stad in 1324 en '37 een sterke topografische groei meemaakt. Zou het zelf met migratie tot 1360 duren voor de stad weer verder groeit.

Met deze conclusie gaat Kampen in tegen het bestaande beeld van een *'light touch'* in de Lage Landen. Onderzoek naar Kampen doet een vergelijkbare pestuitbraken vermoeden, zoals in andere delen van Europa. De uitbraak in Kampen lijkt in eerste instantie minder extreem door het tekort aan bronnen. Maar wanneer men alle bronnen gezamenlijk in (her)overweging neemt doet ook het tekort aan bronnen vermoeden van pest. De impact van pest in Kampen lijkt op lange termijn kleiner door de migratie naar de stad. Maar wie twijfelt er nog aan, dat de Zwarte Dood te Kampen heeft gewoed?

Bibliografie.

- Bavel, van, B. J. P., 'The medieval origins of capitalism in the Netherlands', *Low Countries Historical Review*, 125 (2010), 45–79.
- Bavel, van, B. J. P., *Manors and markets: economy and society in the Low Countries, 500–1600* (Oxford, 2010).
- Benders, Jeroen F., 'Urban Administrative Literacy in the Northeastern Low Countries: A Comparison of Groningen, Kampen, Deventer, and Zutphen, Twelfth-Fifteenth Centuries.' in: Marco Mostert and Anna Adamska (red), *Writing and the Administration of Medieval Towns: Medieval Urban Literacy I, Utrecht Studies in Medieval Literacy*, 27 (Turnhout, 2014), 97-121.
- Benders, Jeroen F., *Bestuursstructuur en schriftcultuur. Een analyse van de bestuurlijke verschriftelijking in Deventer tot het eind van de 15de eeuw* (Hilversum 2005).
- Benedictow, Ole Jørgen., *The Black Death, 1346-1353: the complete history* (Cambridge, 2004)
- Biraben, Jean-Noël., *Les hommes et la peste en France et dans les pays européens et méditerranéens* (Parijs 1975).
- Blockmans, W.P., 'The social and economic effects of plague in the Low Countries (1349-1500)', *Belgisch Tijdschrift voor Filologie en Geschiedenis*, 58 (1980), 833-863.
- Carpentier, E., 'Autour de la peste noire: famines et épidémies dans l'histoire du XIVe siècle', *Annales: Histoire, Sciences Sociales*, 17 (1962), 1062–92.
- Cesana, D., Benedictow, O.J., Bianucci, R., 'The origin and early spread of the Black Death in Italy: first evidence of plague victims from 14th-century Liguria (northern Italy)', *Anthropological Science* 125 (2017), 15–24.
- Coomans, J., *In pursuit of a healthy city: Sanitation and the common good in the late medieval Low Countries*, dissertatie Universiteit van Amsterdam (2018).
- De Boer, D.E.H., *Graaf en grafiek. Sociale en Economische ontwikkelingen in het middeleeuwse "Noord-Holland" tussen ca. 1345 en ca. 1415* (Leiden 1978).
- Fasek, W. A., 'De topografie van Kampen rond het jaar 1335', *Kamper Almanak 1963-1964* (Kampen 1964), 280-308.
- Hays, J. N., *Epidemics and Pandemics: Their Impacts On Human History* (California 2005).
- Jager, Alexander., *Middeleeuws Kampen: de ruimtelijke en economische structuur van de stad aan de hand van archeologische, bouwhistorische, numismatische en historische bronnen* (Zwolle 2015).
- Kolman, Chr. J., 'De verstedelijking van Kampen in de late middeleeuwen', *Kamper almanak 1990* (Kampen 1990), 145-177,
- Kossmann-Putto, Johanna., *Kamper Schepenacten 1316-1354*. (Zwolle 1955).
- Kossman-Putto, Johanna., *Over middeleeuwse geschiedenis. Elf opstellen* (Utrecht 2009).
- McCormick, M., 'Tracking mass death during the fall of Rome's empire (II): A first inventory of mass graves', *Journal of Roman Archaeology*, 29 (2016), 1004-1007.
- Meinsma, K. O., *De Zwarte Dood 1347-1352* (Zutphen 1924).
- Mierlo, van, M., 'De topografische ontwikkeling van Kampen in de eerste helft van de 14e eeuw.', *Kamper Almanak 1984-1985* (Kampen 1985), 217-266.

- Nanninga Uiterdijk, J., *Register van Charters en Bescheiden in het Oude Archief van Kampen, deel V, van 1300 tot 1600* (Kampen 1881).
- Noordegraaf, L., Valk, G., *De Gave Gods. De pest in Holland vanaf de late middeleeuwen* (Bergen, 1988).
- Overijsselsche stad-, dijk- en markerechten, *Boeck van rechten der Stad Kampen. Dat Gulden Boeck, Eerste deel eerste stuk* (Zwolle 1875).
- Roosen, Joris., Curtis, Daniel., 'The 'light touch' of the Black Death in the Southern Netherlands: An urban trick?' *Economic History Review*, 72, 1 (2019), 32–56.
- Stadsarchief Kampen, Collectie: *Stadsbestuur Kampen, 1251-1813*.
- Vandeburie, Jan., *Et post in Flandriam. De Zwarte Dood in het graafschap Vlaanderen (1349-1350): een kritische benadering van het bestaande onderzoek en enkele nieuwe pistes*, dissertatie Katholieke Universiteit Leuven (2009).
- Van Hulst, K., *Register van Charters en Bescheiden in het Oude Archief van Kampen, eerste deel, van 1251 tot 1496* (Kampen 1862).
- Vereeniging tot beoefening van overijsselsch regt en geschiedenis, *Charters en bescheiden over de betrekking der Overijsselsche steden, bijzonder van Kampen, op het Noorden van Europa gedurende de dertiende en veertiende eeuw (1251-1398)* (Deventer 1861).
- Werveke, van, H., 'Nogmaals: de Zwarte Dood in de Nederlanden', *Bijdragen voor de Geschiedenis der Nederlanden* (1954).
- Wexler, Alexandra., Antoy, Amir., "Madagascar Wrestles With Worst Outbreak of Plague in Half a Century", *Wall Street Journal* (16 November 2017).

Illustratieverantwoording.

In volgorde van verschijning

- 'Campi Vulgo Campen' Stadsplattegrond van Kampen uitgegeven door Joan Blaeu (1649). Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, Amersfoort, document nummer: 001062. Beschikbaar via: https://www.zuiderzeecollectie.nl/object/collect/Zuiderzee_museum-11981. Deze Kaart is digitaal veranderd om alleen de binnenstad af te beelden. Hierdoor is onder andere geen muur om de stad te zien. Rond de tweede helft van de 14^e eeuw zou de stad er qua indeling grotendeels zo hebben uitgezien, volgens de theorie van Van Mierlo. Hierbij was het de gewoonte dat kaarttekenaars het stadsbeeld wat fatsoeneerden. Zo lieten ze tussenbouwsel weg en voegde ze zelf tuinen en bomen toe.
- Carpentier, E., 'Autour de la peste noire: famines et 'epid'emies dans l'histoire du XIVe si'ecle', *Annales: Histoire, Sciences Sociales*, 17 (1962), 1062–92, aldaar 1070.
- 'Het uiteindelijke topografische beeld' Schematische stadsplattegrond van Kampen omstreeks 1324-1348 uit: M. Van Mierlo, 'De topografische ontwikkeling van Kampen in de eerste helft van de 14e eeuw.', *Kamper Almanak 1984-1985* (Kampen 1985), 217-266, aldaar 256. Hierbij is de legenda tijdens het digitaliseren onleesbaar geworden en daarom weggehaald. Ook de straatnamen zijn niet meer leesbaar, maar dit alles doet niet af aan het beeld van sterke groei van de stad Kampen die deze afbeeldingen aantoont. Verder zijn de titels van de drie kaarten opnieuw digitaal bijgeschreven om ze leesbaar te maken.

Bijlagen.

Lijst van schepenen, schouten en raadsleden die worden genoemd in de schepenakten.

Hierbij wordt per persoon de functie en naam genoemd. Daarnaast wordt het nummer gegeven van de eerste en laatste akte waarin de desbetreffende persoon genoemd wordt.¹²⁹ Verder wordt vermeld of de persoon in functie was in het decennium voorafgaand aan mogelijk pestintrede en of een persoon na 1349 nog wordt genoemd.

Nr.	Functie:	Naam:	Eerste akte nr.	Laatste akte nr.	In functie tussen okt. 1338-1349.	Na 1349 in functie
1	Schout	Alber her Selekinszn.	107	911	Ja	Ja
2	Schout	Alfer van der Scure	15	370	Nee	Nee
3	Schout	Boldewijn Scelewerd	2	829	Ja	Nee
4	Schepen	Diederik Klingen	499	897	Ja	Ja
5	Schepen	Diederik Kurland	905	905	Nee	Ja
6	Schepen	Egbert Herbertszn. Van IJsselmuiden	598	904	Ja	Ja
7	Schepen	Egbert Klinge	59	425	Nee	Nee
8	Raadslid	Gerlof Murre (Jr.)	50	896	Nee	Ja
9	Schout	Gosen van Onden	32	876	Ja	Nee
10	Schout	Herman Butenscone	19	688	Ja	Nee
11	Schepen	Herman Everlszn. van den Berge	752	903	Nee	Ja
12	Schepen	Herman Kenneken	14	679	Ja	Nee
13	Schepen	Johan 'Jan' de Brune ¹²⁸	474	905	Nee	Ja
14	Schout	Jacob Rode	195	852	Ja	Nee
15	Schout	Johan de Gruter	9	281	Nee	Nee
16	Schout	Johan de Jonge	26	888	Ja	Nee
17	Schepen	Johan Ried (de jonge)	208	903	Nee	Ja
18	Schout	Johan Rike	120	127	Nee	Nee
19	Schepen	Kerstiaan Lodewegszn	59	874	Ja	Nee
20	Raadslid/ Schepen	Lambert her Boldewijnszn.	131	873	Ja	Nee
21	Schepen	Laurens Gosen	51	213	Nee	Nee
22	Schepen	Ludeken Pelgrimszn.	25	784	Ja	Nee
23	Schepen	Nicolaas van Hasselt	597	903	Nee	Ja
24	Schepen	Nicolaas Kerstiaanszn. van der Bolgen	184	572	Nee	Nee
25	Schout	Nicolaas Snellekenszn.	68	905	Ja	Ja
26	Schout	Roderik Bleke	26	397	Nee	Nee
27	Schout	Roelf van den Hagen	101	662	Nee	Nee
28	Schout	Willem van Almelo	310	389	Nee	Nee
29	Schout	Wolter van Genemuiden	16	673	Ja	Nee

¹²⁸ Het doet ten sterkste vermoeden dat de schepen 'Jan de Brune' dezelfde persoon is als 'Johan de Brune' aangezien de naam Jan de Brune hiervoor niet eerder voorkomt, en Johan de Brune meerdere malen. Waarbij 'Johan' in andere akten de roepnaam 'Jan' opleverde.

¹²⁹ Informatie voornamelijk vervaardigd uit: Kossmann-Putto, J.A., Kamper Schepenacten, aldaar: 'Register van persoonsnamen'.